

เมืองเก่าสงขลา: พื้นที่ความทรงจำร่วมของสังคมพหุวัฒนธรรม*

SONGKHLA OLD TOWN: A SITE OF COLLECTIVE MEMORY IN A MULTICULTURAL COMMUNITY

สิริธร ถาวรวงศา

Sireethorn Thawornwongsa

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา สงขลา ประเทศไทย

Faculty of Education, Songkhla Rajabhat University, Songkhla, Thailand

Corresponding author E-mail: sireethorn.th@sku.ac.th

Tel: 085-595-4045

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรับรู้และความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาพื้นที่เมืองเก่าสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา โดยมุ่งอธิบายว่าประวัติศาสตร์ของพหุวัฒนธรรมเมืองสงขลา ถูกจดจำถ่ายทอด และผลิตซ้ำ ผ่านพื้นที่ เรื่องเล่า สถาปัตยกรรม ศาสนสถาน วิถีชีวิต และกิจกรรมทางวัฒนธรรม โดยใช้กรอบแนวคิดความทรงจำร่วม (Collective Memory) ร่วมกับแนวคิดพื้นที่ความทรงจำ (Sites of Memory) บทความวิจัยนี้เสนอว่าพื้นที่เมืองเก่าสงขลาเป็นพื้นที่ความทรงจำที่ประกอบสร้างจากความสัมพันธ์ของชุมชนพหุวัฒนธรรมทั้งชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยพุทธ และชาวไทยมุสลิม ที่มีความสืบเนื่องจากการเป็นชุมชนเมืองทำการค้าในอดีต การรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกอันปรากฏผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรม ศาสนสถาน พื้นที่สาธารณะ และพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม ความทรงจำร่วมของชุมชนพหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลาจึงมิใช่เพียงการรำลึกถึงอดีต แต่เป็นกระบวนการสร้างความหมายของคนในชุมชน หน่วยงานรัฐ นักท่องเที่ยว และบุคคล ภายนอก ฯลฯ ซึ่งถูกประกอบสร้างถ่ายทอด และผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง การศึกษานี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ ร่วมกับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า โดยเข้าถึงข้อมูลในรูปแบบของการศึกษาจากเอกสาร และการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 15 คน และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า ความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลา ถูกประกอบสร้างผ่านกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ พื้นที่ของเมือง ชุมชนพหุวัฒนธรรม เรื่องเล่า พิธีกรรม และปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนสงขลา ขณะที่รูปแบบความทรงจำร่วมที่ปรากฏในเมืองเก่าสงขลา ปรากฏได้สามรูปแบบ ได้แก่ ความทรงจำเชิงพื้นที่ สถาปัตยกรรมและวัตถุ และความทรงจำมิติศาสนสถานและพิธีกรรม

คำสำคัญ: ความทรงจำร่วม, เมืองเก่าสงขลา, พื้นที่ความทรงจำ, พหุวัฒนธรรม

* Received 7 June 2026; Revised 25 June 2026; Accepted 19 July 2026

Abstract

This research article aims to examine the perception and collective historical memory of the Old Town area of Songkhla, Muang District, Songkhla Province. It seeks to explain how the history of multicultural Songkhla has been remembered, transmitted, and reproduced through spaces, narratives, architecture, religious sites, ways of life, and cultural activities. The study employs the conceptual framework of Collective Memory in conjunction with the concept of Sites of Memory. This article argues that Songkhla Old Town constitutes a memory space constructed through the relationships among multicultural communities, including Thai-Chinese, Thai-Buddhist, and Thai-Muslim populations, whose historical continuity is rooted in the area's past as a trading port city. External cultural influences are reflected in the architectural styles, religious sites, public spaces, and socio-cultural spaces found throughout the area. The collective memory of the multicultural community in Songkhla Old Town, therefore, is not merely a recollection of the past, but an ongoing process of meaning-making among local residents, state agencies, tourists, and external actors. This memory is continuously constructed, transmitted, and reproduced over time. This research applies historical methodology in combination with oral history approaches, drawing upon documentary research and fieldwork. Data were collected through in-depth interviews and participant observation. The findings revealed that the collective historical memory of Songkhla Old Town's multicultural society is constructed through social and cultural processes, including urban spaces, multicultural communities, narratives, rituals, everyday practices, and the creation of a shared Songkhla identity. Furthermore, the forms of collective memory manifested in Songkhla Old Town can be categorized into three dimensions: spatial memory, architectural and material memory, and religious and ritual memory.

Keywords: Collective Memory, Songkhla Old Town, Sites of Memory, Multiculturalism

บทนำ

บทความวิจัยนี้เปิดพื้นที่ให้ศึกษามิติ “การรับรู้” ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ของผู้คน และมีมิติ “ความทรงจำร่วม” ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจดจำอดีตในระดับชุมชนและสังคม คำถามหลักของบทความวิจัยนี้ คือ ประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองเก่าสงขลาอย่างไร และความทรงจำร่วมดังกล่าวถูกสร้าง ถ่ายทอด และใช้ประโยชน์ในปัจจุบันอย่างไร ซึ่งประวัติศาสตร์มิได้เป็นเพียงข้อมูลที่ถูกค้นพบหากเป็นความหมายที่ถูกเลือก เรียบเรียง และสื่อสารภายใต้เงื่อนไขทางสังคมของแต่ละยุคสมัย บทความวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดความทรงจำร่วม (Collective Memory) ของ Halbwachs, M. ซึ่งเห็นว่าความทรงจำของปัจเจกสัมพันธ์กับกรอบทางสังคมของกลุ่ม (Halbwachs, M., 1992) ร่วมกับแนวคิดพื้นที่ความทรงจำ (Sites of Memory) ของ Nora, P. ที่อธิบายว่าสถานที่ วัดถ้ำ และพิธีกรรมทำหน้าที่เก็บรักษาความหมายของอดีตเมื่อความทรงจำตามธรรมชาติอ่อนแรงลง (Nora, P., 1989)

แนวคิด “ความทรงจำร่วม” เป็นแนวคิดสำคัญในสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ โดยมีรากฐานจากผลงานของ Maurice Halbwachs ซึ่งเสนอว่า ความทรงจำมิได้เป็นเพียงประสบการณ์ส่วนบุคคล แต่เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดและหล่อหลอมโดยบริบททางสังคม (Halbwachs, M., 1992) กล่าวคือ บุคคลสามารถจดจำอดีตได้ผ่าน “กรอบทางสังคม” (Social Frameworks) เช่น ครอบครัว ศาสนา ชุมชน และรัฐ จากงานศึกษาเรื่อง On Collective Memory ของ Halbwachs, M. อธิบายเพิ่มเติมว่า ความทรงจำเป็นกระบวนการที่มีการคัดเลือก (Selection) และการตีความ (interpretation) ซึ่งสังคมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่า “สิ่งใดควรถูกจดจำ” และ “ควรจดจำอย่างไร” (Halbwachs, M., 1992) ดังนั้น ความทรงจำร่วมจึงไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่เป็นกลาง หากแต่เป็นผลผลิตของบริบททางสังคมและวัฒนธรรม แนวคิดนี้ได้รับการพัฒนาต่อโดย Assmann, J. ซึ่งศึกษาผ่านงานเรื่อง Cultural Memory and Early Civilization เสนอแนวคิด “ความทรงจำทางวัฒนธรรม” (Cultural Memory) โดยเน้นบทบาทของสัญลักษณ์ พิธีกรรม และสื่อในการถ่ายทอดความทรงจำจากรุ่นสู่รุ่น และแบ่งความทรงจำออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ความทรงจำสื่อสาร (Communicative Memory) ซึ่งอยู่ในชีวิตประจำวัน และความทรงจำทางวัฒนธรรม (Assmann, J., 2011) ซึ่งถูกบันทึกและรักษาในรูปแบบที่มีความคงทน เช่น เอกสาร ประวัติศาสตร์ และพิธีกรรม ในมิติของปรัชญา งานศึกษาเรื่อง Memory, History, Forgetting ของ Ricoeur P. ได้เสนอว่า ความทรงจำมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ แต่มีลักษณะเชิงอัตวิสัย (Subjective) และอาจมีความคลาดเคลื่อน ขณะที่ประวัติศาสตร์พยายามสร้างความรู้ที่มีความเป็นวิชาการและตรวจสอบได้ (Ricoeur, P., 2004) นักวิชาการจำนวนมากได้อภิปรายถึงความแตกต่างระหว่าง “ความทรงจำ” และ “ประวัติศาสตร์” โดยงานศึกษาของ Nora, P. เรื่อง Between Memory and History: Les lieux de mémoire ได้เสนอว่า ความทรงจำเป็นสิ่งที่มีชีวิต (Living Memory) และมีความผูกพันกับอารมณ์และอัตลักษณ์ ขณะที่ประวัติศาสตร์เป็นการสร้างความรู้เชิงวิชาการที่พยายามอธิบายอดีตอย่างเป็นระบบ (Nora, P., 1989) นอกจากนี้ Nora, P. ยังเสนอแนวคิด “Lieux de Mémoire” หรือ “สถานที่แห่งความทรงจำ” ซึ่งหมายถึง พื้นที่หรือสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่เก็บรักษาความทรงจำของสังคม เช่น อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑสถาน หรือวันสำคัญ (Nora, P., 1989) แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นว่า ความทรงจำร่วมไม่ได้อยู่ในจิตใจของบุคคลเท่านั้น แต่ยังถูกทำให้เป็นรูปธรรมผ่านสถาบันและสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในทำนองเดียวกัน Ricoeur P. ชี้ว่า ความทรงจำมีแนวโน้มที่จะถูกบิดเบือนหรือเลือกจำ ขณะที่ประวัติศาสตร์พยายามใช้หลักฐานและวิธีการวิจัยเพื่อลดอคติ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะประวัติศาสตร์เองก็อาศัยความทรงจำเป็นฐานข้อมูลเบื้องต้น (Ricoeur, P., 2004) ขณะที่ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโดยนำแนวคิดความทรงจำร่วมทางสังคมมาใช้ในการวางกรอบการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน อธิบายประเด็นดังกล่าวในงานศึกษาวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยใช้ให้เห็นความสำคัญของความทรงจำร่วมทางสังคมสองด้าน ด้านหนึ่ง การศึกษาความทรงจำร่วมทางสังคมทำให้เข้าใจพลังทางความคิดที่จรรโลงโครงสร้างสังคมในแต่ละช่วงเวลา เนื่องจากความทรงจำร่วมทางสังคมเป็นตัวนำไปสู่การสร้างตัวตนของคนในสังคมที่กำหนดให้คนในสังคมมีสำนึกร่วมกันทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ความทรงจำร่วมทางสังคมจึงเป็นเสมือนสายใยที่เชื่อมโยงทุกคนในสังคมเอาไว้ด้วยกัน อีกด้านหนึ่ง การศึกษาความทรงจำร่วมทางสังคมเป็นการแสวงหาเส้นทางที่จะสร้างความทรงจำใหม่หรือปรับเปลี่ยนความทรงจำเดิมเท่าที่จำเป็น เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการแก้ไขปัญหาการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เสมอภาคของคนในสังคม อันมีฐานอยู่บนความทรงจำเดิมของสังคม

และเมื่อสังคมมีความเปลี่ยนแปลงเกินกว่าที่ความทรงจำร่วมของสังคมแบบเดิมจะคงมีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมต่อไปได้ ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างความทรงจำร่วมทางสังคมแบบใหม่ก็เกิดขึ้นเพื่อที่จะทำให้สังคมเคลื่อนต่อไปโดยไม่เสื่อมสลาย (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2548) ความทรงจำร่วมกันของสังคมไทยมีอยู่หลายระดับ เมื่อเกิดรัฐสมัยใหม่ในกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ชนชั้นนำจำเป็นต้องสร้างความทรงจำร่วมชุดหนึ่งขึ้นมา เพื่อที่จะสร้างและจรรโลงรัฐสมัยใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้น พร้อมกับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชนชั้นนำสามารถผูกขาดอำนาจเอาไว้ได้ ความทรงจำร่วมที่ถูกสร้างขึ้นได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังให้เป็นความทรงจำร่วมกันของคนในทุกชุมชนและท้องถิ่นทั่วประเทศ อย่างไรก็ตาม ก่อนทศวรรษ 2500 อันเป็นช่วงเวลาที่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและการขยายตัวของรัฐเข้าไปสู่ชุมชนและท้องถิ่นยังไม่เข้มข้นมากนัก ชุมชนและท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐยังคงสามารถรักษาความทรงจำร่วมในระดับชุมชนเอาไว้ได้ เพราะระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมภายในชุมชนยังคงอยู่ พร้อมกับการรักษาถ่ายทอดความทรงจำร่วมชุดเดิมผ่านพิธีกรรมและผ่านการดำรงชีวิตแบบรวมหมู่เอาไว้ได้ แต่เมื่อรัฐและเศรษฐกิจทุนนิยมขยายตัวเข้าสู่ชุมชนและท้องถิ่นอย่างเข้มข้นในยุคของการพัฒนาประเทศ ความทรงจำทั้งในระดับชุมชนและท้องถิ่นของชาวบ้านก็ถูกแทนที่ด้วยความทรงจำร่วมแบบใหม่อย่างชัดเจน (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2553) การศึกษาความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ช่วยให้เห็นว่า “อดีต” มิได้เป็นสิ่งที่อยู่เฉพาะในเอกสารจดหมายเหตุหรือคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเท่านั้น หากยังถูกทำให้มีชีวิตผ่านการใช้พื้นที่ การประกอบพิธีกรรม เรื่องเล่าในชุมชน การนำเสนอประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑ์ชุมชน การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสื่อสารมวลชนร่วมสมัย ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Connerton, P. ที่ชี้ว่าความทรงจำทางสังคมดำรงอยู่ผ่านการปฏิบัติ พิธีกรรม และการกระทำซ้ำของร่างกายและชุมชน (Connerton, P., 1989)

ปัจจุบันเมืองเก่าสงขลาได้รับความสนใจในฐานะพื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่ท่องเที่ยว คำถามสำคัญจึงมิใช่เพียง “เมืองเก่าสงขลา มีประวัติศาสตร์อย่างไร” แต่รวมถึง “ใครเป็นผู้เล่าอดีตของเมือง” “เรื่องเล่าใดถูกทำให้เป็นความทรงจำร่วม” และ “ความทรงจำใดถูกทำให้เงียบหรือถูกลดทอน” บทความนี้จึงเสนอว่าเมืองเก่าสงขลาในฐานะพื้นที่อดีตถูกประกอบสร้างอย่างต่อเนื่องภายใต้ปัจจัยเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว เมืองสงขลา มีพัฒนาการสัมพันธ์กับภูมิศาสตร์การค้าทางทะเลและเครือข่ายเมืองท่าภาคใต้ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งเมืองสงขลาเอื้อต่อการเป็นท่าเทียบเรือที่มีความเหมาะสม ยังเป็นจุดเชื่อมโยงเส้นทางการค้าจากภายในทะเลสาบสงขลาสู่ภายนอก และยังมีเส้นทางเชื่อมโยงการค้าข้ามคาบสมุทรระหว่างทะเลฝั่งอันดามันในมหาสมุทรอินเดียทางด้านตะวันตกกับฝั่งทะเลอ่าวไทยในมหาสมุทรแปซิฟิกทางด้านตะวันออก เมืองสงขลายังเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเมืองหนึ่ง โดยอำนาจรัฐจากส่วนกลางได้ให้บทบาทเมืองสงขลาเป็นศูนย์บัญชาการมณฑลนครศรีธรรมราช ทำให้เมืองสงขลามีความสำคัญทางการปกครองในบริเวณภาคใต้ตอนล่างด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้เมืองสงขลาเติบโตเป็นลำดับทั้งทางด้านอาณาเขตและทางด้านกายภาพของเมืองสงขลา (ศรีสุพร ช่วงสกุล, 2547) การรับรู้ประวัติศาสตร์ของผู้คนในพหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลาถูกประกอบสร้างผ่านพื้นที่ของเมืองและสถาปัตยกรรมรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ ตึกแถวโบราณแบบจีนดั้งเดิม ตึกแถวแบบจีนพาณิชย์หรือแบบจีนผสมตะวันตก ตึกแถวแบบชิโน - ยูโรเปียน ตึกแถวแบบจีนสมัยใหม่ และตึกแถวแบบผสมจีน ยุโรป และมุสลิม (พัชรพงศ์ กุลกาญจนาชีวิน และอุบลัมภ์ รัตนสุภา, 2559) การเป็นชุมชนพหุวัฒนธรรม เรื่องเล่าและพิธีกรรมในศาสนสถาน อาทิ การจัดงานสมโภชวันคล้ายวันประสูติพระหลักเมืองสงขลา การจัดเทศกาลตรุษจีน

และธรรมเนียมการเดินสายไหว้เจ้าในเมืองเก่าสงขลาในยามแรกของปีใหม่ (เตชธร ตันรัตนพงศ์, 2566) และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนสงขลา ผ่านการประกาศกำหนด “วันสงขลา” ขึ้น โดยกำหนดให้ทุกวันที่ 10 มีนาคมของทุกปีเป็นวันสงขลา

ดังนั้น บทความวิจัยนี้จึงต้องการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองเก่าสงขลาผ่านมิติความทรงจำของผู้คน โดยใช้แนวคิดความทรงจำร่วมและพื้นที่ความทรงจำเป็นกรอบคิดสำคัญในการศึกษา เพื่อแสดงให้เห็นการประกอบสร้างการรับรู้และความทรงจำร่วมของกลุ่มคนต่าง ๆ ในพื้นที่สังคมพหุวัฒนธรรม อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา อันจะก่อให้เกิดการสร้างการรับรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนโดยกลุ่มคนต่าง ๆ ในชุมชนเมืองเก่าสงขลา ซึ่งมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลเรื่องราว เรื่องเล่า ความทรงจำ ผ่านความทรงจำทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการรับรู้และความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาพื้นที่เมืองเก่าสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษางานวิจัยนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ร่วมกับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) โดยเข้าถึงข้อมูลในรูปแบบของการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) และการลงพื้นที่ภาคสนาม (Fieldwork) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความรอบด้านและนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยมีวิธีดำเนินงานวิจัย ดังนี้

การศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) ทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง ได้แก่ เอกสารราชการ เรื่องเล่า งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ

การลงพื้นที่ภาคสนาม (Fieldwork) อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยแบ่งกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มคนในชุมชนเมืองเก่าสงขลา จำนวน 15 คน ได้แก่ ชาวชุมชนเมืองเก่าสงขลา ผู้อาวุโส ผู้พักอาศัยในพื้นที่ย่านเมืองเก่า และผู้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมเมืองเก่า เป็นต้น โดยคัดเลือกตัวแทนกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง และใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน อาทิ งานประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ และกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงและความสืบเนื่องของประวัติศาสตร์ชุมชนเมืองเก่าสงขลาผ่านความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนอย่างรอบด้าน

ขอบเขตพื้นที่ศึกษา คือ พื้นที่เมืองเก่าสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา โดยเน้นบริเวณพื้นที่ถนนนครนอก ถนนนครใน ถนนนางงาม และพื้นที่สำคัญโดยรอบ

ผลการวิจัย

เมืองเก่าสงขลาเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์สำคัญของภาคใต้ที่สะท้อนความเป็นเมืองท่า เมืองการค้า และเมืองพหุวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด ย่านเมืองเก่าสงขลา หมายถึง บริเวณถนนนครนอก ถนนนครใน และถนนนางงาม ซึ่งปรากฏร่องรอยสถาปัตยกรรม อาคาร บ้านเรือน ศาลเจ้า โรงสี ร้านค้า และวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐาน

ของผู้คนหลากหลายกลุ่ม พื้นที่ดังกล่าวจึงมิได้เป็นเพียงภูมิทัศน์เก่าของเมือง แต่เป็นแหล่งหลอมรวมความทรงจำของชุมชนที่คนรุ่นต่าง ๆ ใช้อธิบายความเป็นมา ความภาคภูมิใจ และอัตลักษณ์ของตนเอง

พื้นที่เมืองเก่าสงขลาฝั่งบ่ออย่างซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมืองเก่าสงขลาในปัจจุบัน ก่อตัวขึ้นจากการย้ายและขยายตัวของเมืองสงขลาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ความสำคัญของพื้นที่อยู่ที่การเชื่อมโยงระหว่างฝั่งทะเลสาบกับกิจกรรมการค้า การเดินเรือ การตั้งถิ่นฐานของพ่อค้า และการก่อตัวของชุมชนหลากหลายวัฒนธรรมอย่างมีพลวัต ย่านเมืองเก่าสงขลาที่มีถนนสำคัญสามสาย ได้แก่ ถนนนครนอก ถนนนครใน และถนนนางงาม ถนนนครนอกสัมพันธ์กับทะเลสาบและกิจกรรมการขนส่งสินค้า ถนนนครในเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและอาคารพาณิชย์ที่สะท้อนสถาปัตยกรรมเก่า ส่วนถนนนางงามสัมพันธ์กับศาลเจ้า ร้านค้า อาหาร และพิธีกรรมชุมชน การจัดวางถนนทั้งสามสายทำให้เมืองเก่าสงขลาเป็นพื้นที่ที่อ่านประวัติศาสตร์จากภูมิทัศน์ได้โดยตรง

จากพื้นฐานดั้งเดิมที่เจ้าเมืองสงขลาฝั่งบ่ออย่างเป็นชาวจีนอพยพ และมีบทบาทในการปกครองเมืองสงขลา เมื่อมีการย้ายเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสนมายังฝั่งบ่ออย่าง และมีการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวมุสลิมจากฝั่งหัวเขาแดงและฝั่งแหลมสนมายังฝั่งบ่ออย่าง จึงเกิดการผสมผสานเป็นพื้นที่พหุวัฒนธรรม เมื่อพิจารณาในฐานะพื้นที่พหุวัฒนธรรม เมืองเก่าสงขลาปัจจุบัน จึงประกอบด้วย ร่องรอยวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยพุทธ และชาวมุสลิม ซึ่งเป็นการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของชุมชนเมืองท่าที่ผสมผสานกัน ความหลากหลายดังกล่าวไม่ได้ปรากฏเฉพาะในศาสนสถานหรืออาหารเท่านั้น แต่ยังปรากฏในภาษา นามสกุล ตำนานประจำพื้นที่ รูปแบบบ้านเรือน การค้าขาย และจังหวะชีวิตของเมือง ความทรงจำร่วมของเมืองจึงเกิดจากความสัมพันธ์ของกลุ่มคนมากกว่าการครอบงำของเรื่องเล่าเดียว

1. การรับรู้ประวัติศาสตร์ของผู้คนในพหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลา

ความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลา ถูกประกอบสร้างผ่านกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเกิดจากการที่ผู้คนต่างกลุ่มร่วมกัน “เลือกจำ ตีความ และถ่ายทอด” อดีตของเมืองผ่าน “พื้นที่เมืองเก่า ชุมชนพหุวัฒนธรรม เรื่องเล่า พิธีกรรม และอัตลักษณ์ร่วมของผู้คน” จนกลายเป็นภาพอดีตร่วมของคนสงขลา

ประการแรก ความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลาถูกประกอบสร้างผ่าน “พื้นที่ของเมือง” โดยเฉพาะย่านเมืองเก่าสงขลา ความเป็นเมืองเก่าสงขลาที่มีกลิ่นอายทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เรื่องราว และวิถีชีวิตของผู้คนผ่านมุมมองของสถาปัตยกรรม อาคารเก่า พิพิธภัณฑ์ ถนน ศาลเจ้า วัด มัสยิด และย่านการค้า พื้นที่เหล่านี้ทำหน้าที่เป็น “กรอบของความทรงจำ” ทำให้ผู้คนย้อนนึกถึงประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลา ผ่านร่องรอยอดีตของการค้าทางทะเล การตั้งถิ่นฐาน และการอยู่ร่วมกันของผู้คนต่างวัฒนธรรมและต่างชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้คนสามารถสัมผัส ลิ้มรส ลิ้มลอง และมาเยือนได้ ดังนั้น ความทรงจำร่วมทุกชุดคลี่คลายอยู่ภายในกรอบเชิงพื้นที่ และพื้นที่ที่มีความมั่นคงพอจะทำให้อดีตดำรงอยู่ในปัจจุบันได้

ประการที่สอง ความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลาถูกสร้างผ่าน “ชุมชนพหุวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความโดดเด่นของความหลากหลายทางอัตลักษณ์และวิถีวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวมุสลิม และชาวไทยพุทธ ที่สามารถธำรงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมได้อย่างสันติสุขท่ามกลางสังคมพหุลักษณะ โดยชาวไทยเชื้อสายจีนธำรงวิถี “ความเป็นจีน” ท่ามกลางความเป็นชาติพันธุ์จีนที่มีความหลากหลาย ทั้งชาวจีนฮกเกี้ยน แต่จิ๋ว ฮากกา ไทหล้า

และกว้างลึว เห็นได้จากการรวมกลุ่มจัดตั้งสมาคมจีนกลุ่มต่าง ๆ และทำสมาคมจีนสงขลา (มนัส นามสมมุติ, 2567) ส่วนชาวไทยมุสลิมอ้างวิถี “ความเป็นมุสลิม” ที่ต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด ขณะที่ชาวไทยพุทธอ้างวิถี “ความเป็นไทย” ที่มีความยืดหยุ่นและปรับตัวบนความหลากหลาย สามารถดำรงอยู่ร่วมกับผู้คนต่างวัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสมและกลมกลืน

ประการที่สาม ความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลาถูกถ่ายทอดผ่าน “เรื่องเล่า พิธีกรรม และปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน” อาทิ เรื่องเล่าประวัติชุมชน การใช้ศาสนสถาน งานประเพณีพิธีกรรม เทศกาลชุมชน และวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยกลุ่มคนต่าง ๆ ในย่านเมืองเก่าสงขลาต่างดำรงวิถีวัฒนธรรมผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน และประเพณีพิธีกรรมตามศาสนาของตน อาทิ การจัดงานสมโภชวันคล้ายวันประสูติพระหลักเมืองสงขลา การจัดเทศกาลตรุษจีน และธรรมเนียมการเดินสายไหว้เจ้าในเมืองเก่าสงขลาในยามแรกของปีใหม่ ของชาวไทยเชื้อสายจีน บริเวณถนนนางงาม ถนนนครใน และนครนอก (มนัส นามสมมุติ, 2567) การจัดงานเทศกาลฮารีรายอและงานสำคัญทางศาสนาอิสลามของมัสยิดอุสาสนอิสลาม (มัสยิดบ้านบน) ของชาวไทยมุสลิม บริเวณชุมชนบ้านบน และการจัดงานประเพณีตามความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวไทยพุทธ อาทิ งานทอดกฐิน งานทอดผ้าป่า ในวัดสำคัญต่าง ๆ บริเวณย่านเมืองเก่าสงขลา เป็นต้น ซึ่งความทรงจำถูกทำให้มั่นคงผ่าน “ข้อความ ภาพ พิธีกรรม อาคาร อนุสรณ์ และเมือง” มันจะพัฒนาเป็นความทรงจำทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้สังคมคงภาพอดีตไว้ได้

ประการที่สี่ ความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลาถูกประกอบสร้างผ่าน “การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนสงขลา” กระบวนการนี้เรียกว่า “the concretion of identity” คือ ความทรงจำทางวัฒนธรรมทำให้กลุ่มรับรู้ “ความเป็นหนึ่งเดียวและความเฉพาะของตน” ได้ ในกรณีสังคมพหุวัฒนธรรมเมืองสงขลา ซึ่งอดีตเคยเป็นเมืองท่าที่รุ่งเรือง มีการดำรงอยู่ร่วมกันของผู้คนหลากหลายกลุ่ม ได้กลายเป็นภาพจำร่วมว่า “นี่คือเมืองของเรา” แม้ผู้คนจะมีพื้นเพต่างกันก็ตาม

การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนสงขลานี้ หน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัดสงขลาได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างการรับรู้และหล่อหลอมให้ผู้คนเกิด “ความสำนึกร่วม” ในการสร้างความภาคภูมิใจในความเป็น “คนสงขลา” ผ่านการประกาศกำหนด “วันสงขลา” ขึ้น โดยกำหนดให้ทุกวันที่ 10 มีนาคม ของทุกปีเป็นวันสงขลา และมีการจัดงานเทศกาลต่าง ๆ เป็นการรำลึกวันสำคัญที่เมืองสงขลาได้มีการย้ายเมืองจากสงขลาฝั่งหัวเขาแดงมายังฝั่งแหลมสน และมายังฝั่งบ่อয়งนับเนื่องถึงปัจจุบัน

อีกประเด็นหนึ่ง การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนสงขลาในยุคสมัยใหม่ ความทรงจำร่วมยังถูกสร้างใหม่ผ่าน “กระบวนการอนุรักษ์เมืองเก่าและการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ” งานศึกษาเกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเมืองเก่าสงขลา ระบุว่ากระบวนการมีส่วนร่วมดำเนินต่อเนื่องเป็นช่วง ๆ ตั้งแต่ปีค.ศ. 2007 เป็นต้นมานั้นหมายความว่า ความทรงจำร่วมไม่ได้มีแต่ของเดิมจากอดีต แต่ยังถูกนิยามใหม่ผ่านการอนุรักษ์ การจัดกิจกรรม และการสื่อสารคุณค่าของเมืองในปัจจุบัน

ขณะที่การรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองเก่าสงขลาของผู้คนสามารถจำแนกได้เป็นหลายลักษณะ กลุ่มแรก คือ การรับรู้ผ่านประสบการณ์ชีวิต อาทิ ผู้สูงอายุที่จดจำร้านค้า โรงสี ท่าเรือ บ้านเรือน และวิถีชุมชนในอดีต กลุ่มนี้มักเล่าเมืองผ่านความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่น บ้านของใครอยู่ตรงไหน ร้านใดขายอาหารอะไร หรือ พิธีกรรมใดจัดขึ้นในช่วงใด เป็นต้น ความรู้ลักษณะนี้เป็นความทรงจำเชิงประสบการณ์ที่มีรายละเอียดเฉพาะถิ่น (คทา นามสมมุติ, 2567)

กลุ่มที่สอง คือ การรับรู้ผ่านพื้นที่และวัตถุ เช่น นักเรียน นักศึกษา นักท่องเที่ยว หรือคนรุ่นใหม่ที่ได้รับรู้เมืองเก่าสงขลา ผ่านอาคารเก่า ป้ายข้อมูล ภาพถ่าย พิพิธภัณฑสถาน และสื่อออนไลน์ การรับรู้ลักษณะนี้อาจไม่ได้เกิดจากการใช้ชีวิตยาวนานในพื้นที่ แต่เกิดจากการเข้าถึงเรื่องเล่าที่ถูกจัดวางและนำเสนอในพื้นที่สาธารณะ และกลุ่มที่สาม คือ การรับรู้ผ่านนโยบายและการอนุรักษ์เมืองเก่า ได้แก่ หน่วยงานท้องถิ่น นักวิชาการ นักอนุรักษ์ และผู้ประกอบการท่องเที่ยว ซึ่งมักมองเมืองเก่าในฐานะทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ควรได้รับการจัดการ การรับรู้ของกลุ่มนี้มีผลต่อการกำหนดว่าพื้นที่ใดควรถูกอนุรักษ์ เรื่องเล่าใดควรถูกเผยแพร่ และกิจกรรมใดควรใช้เป็นภาพแทนของเมืองเก่าสงขลา

2. ความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ของผู้คนในชุมชนพหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลา

รูปแบบความทรงจำร่วมที่ปรากฏในเมืองเก่าสงขลา ปรากฏได้สามรูปแบบ ได้แก่ ความทรงจำเชิงพื้นที่ สถาปัตยกรรมและวัตถุ และความทรงจำมิติศาสนสถานและพิธีกรรม

รูปแบบแรก คือ ความทรงจำเชิงพื้นที่ ซึ่งปรากฏผ่านถนน อาคาร และภูมิทัศน์เมือง โดยถนนนครนอกถูกจดจำในฐานะพื้นที่เชื่อมโยงทะเลสาบ การค้า และโรงสี ถนนนครในถูกจดจำผ่านบ้านเรือนและพิพิธภัณฑสถานนางงามถูกจดจำผ่านศาลเจ้า ร้านอาหาร และกิจกรรมทางวัฒนธรรม ความทรงจำเชิงพื้นที่ที่ทำให้ผู้คนสามารถเดินอ่านอดีตได้จากองค์ประกอบของเมือง ขณะที่ความทรงจำเชิงสถาปัตยกรรมและวัตถุ ปรากฏผ่านสถาปัตยกรรมรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ ตึกแถวโบราณแบบจีนดั้งเดิม ตึกแถวแบบจีนพาณิชย์ หรือแบบจีนผสมตะวันตก ตึกแถวแบบชิโน-ยูโรเปียน ตึกแถวแบบจีนสมัยใหม่ และตึกแถวแบบผสมจีน ยุโรป และมุสลิม รวมถึงวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่ถูกจัดแสดงในบ้านหรือพิพิธภัณฑสถาน ทำหน้าที่เป็นหลักฐานทางวัตถุที่ทำให้เรื่องเล่าในอดีตจับต้องได้ ความทรงจำทางวัฒนธรรมจึงต้องอาศัยสื่อภายนอก เช่น ตัวอักษร ภาพ วัตถุ พิธีกรรม และสถาบันเพื่อข้ามช่วงชีวิตของคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง

ภาพที่ 1 อาคารสถาปัตยกรรมในย่านเมืองเก่าสงขลา

พิพิธภัณฑสถานชุมชนและบ้านโบราณในย่านเมืองเก่าสงขลา เป็นกลไกสำคัญในการแปลงความทรงจำส่วนบุคคลให้กลายเป็นความทรงจำสาธารณะ เมื่อบ้านเรือนบางหลังเปิดให้ผู้คนเข้าชม ของใช้ ภาพถ่าย เฟอร์นิเจอร์ เอกสาร และเรื่องเล่าของครอบครัวก็กลายเป็นหลักฐานที่ผู้ชมใช้จินตนาการถึงชีวิตของเมืองในอดีต และเป็นวัตถุแห่งความทรงจำ อาทิ บ้านนครในเป็นตัวอย่างของพื้นที่ที่ทำให้ความทรงจำในชีวิตประจำวันกลายเป็นความรู้สาธารณะ การจัดแสดงของเก่าและภาพวิถีชีวิตช่วยให้คนรุ่นใหม่เข้าถึงอดีตผ่านประสบการณ์ทางสายตาและการเดินชมพื้นที่วัตถุเล็ก ๆ เช่น ถ้วยชาม สมุดบัญชี รูปถ่าย หรือป้ายร้านค้า อาจทำหน้าที่เชื่อมอดีตกับปัจจุบันได้อย่างทรงพลัง

เพราะทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าย่อดีที่เคยเป็นชีวิตจริงของผู้คน (นิชากร นามสมมุติ, 2567) อย่างไรก็ตาม การจัดแสดง ความทรงจำย่อมมีการคัดเลือกเสมอ สิ่งที่น่าสนใจมักเป็นสิ่งที่สวยงาม มีคุณค่าทางวัฒนธรรม หรือสอดคล้อง กับภาพลักษณ์เมืองเก่า ขณะที่ความทรงจำที่เจ็บปวด ความขัดแย้ง หรือความยากลำบากอาจถูกนำเสนอน้อยกว่า ดังนั้น พิพิธภัณฑ์ชุมชนจึงควรเปิดพื้นที่ให้เสียงของคนหลายกลุ่ม ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มเจ้าของเรื่องเล่าที่มีทุนทางสังคม หรือทุนทางวัฒนธรรมสูง

ภาพที่ 2 บ้านนครใน ตั้งอยู่ในย่านเมืองเก่าสงขลา ผู้ก่อตั้ง คือ คุณกระจำจ จารุพลักษ์พันธ์

รูปแบบที่สอง คือ ความทรงจำมิตาสานสถานและพิธีกรรม ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เมืองเก่าสงขลา ไม่ว่าจะเป็นงานเทศกาลประจำปีศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสงขลา งานประเพณีตรุษจีน ฯลฯ ล้วนเป็น กลไกสำคัญในการผลิตซ้ำอดีต เนื่องจากประเพณีและพิธีกรรมดังกล่าวมิได้สื่อสารด้วยคำพูดเท่านั้น หากแต่สื่อสาร ผ่านการรับรู้และการมีส่วนร่วมของผู้คนในมิติต่าง ๆ พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำให้สังคมจดจำอดีต อย่างเป็นรูปธรรม

ศาสนสถานสำคัญของชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่าสงขลา อาทิ ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสงขลาและ ศาลเจ้าพ่อกวนอู มีบทบาทสำคัญในการรักษาความทรงจำของชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีน ศาลเจ้ามิได้ทำหน้าที่ทาง ศาสนาเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ทางสังคม การจัดพิธีกรรม การพบปะของชุมชน และการสืบทอด เรื่องเล่าของบรรพบุรุษ ศาลเจ้าจึงเป็นพื้นที่ความทรงจำของอดีตที่ยึดโยงความศรัทธาและอัตลักษณ์ของเมือง สงขลาอย่างบรรจบกัน

พิธีกรรมประจำปีของศาลเจ้าจึงทำหน้าที่เหมือนปฏิทินความทรงจำ เพราะทำให้ชุมชนกลับมาร่วมกันรำลึก ถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ก่อตั้งเมือง บรรพบุรุษ และคุณค่าทางวัฒนธรรม (เอมอร นามสมมุติ, 2567) ความทรงจำของ ชุมชนชาวจีนผ่านปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรมช่วยยืนยันความต่อเนื่องของชุมชน แม้ว่าเมืองสงขลาจะมี ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปแล้วก็ตาม ในแง่ความทรงจำของชุมชนจีนในเมืองเก่าสงขลาไม่ได้แยกออกจาก ความทรงจำของเมืองโดยรวม แต่เป็นองค์ประกอบสำคัญของอัตลักษณ์พหุวัฒนธรรม ความเป็นจีนในเมืองเก่า สงขลาถูกแสดงผ่านศาลเจ้า อาหาร ภาษา สถาปัตยกรรม และเครือญาติ ขณะเดียวกันก็ผสมผสานกับความเป็นไทย และความเป็นท้องถิ่นภาคใต้อย่างต่อเนื่อง

สำหรับความทรงจำร่วมมิติตาสนสถานและพิธีกรรมของชาวไทยมุสลิมในพื้นที่เมืองเก่าสงขลาแสดงให้เห็นว่า ความทรงจำร่วมมิได้ดำรงอยู่เพียงในเรื่องเล่าหรือเอกสารประวัติศาสตร์ หากแต่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ วัฏปฏิบัติทางศาสนา และกิจกรรมทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะมัสยิดบ้านบนหรือมัสยิดอุสาสนอิสลาม ซึ่งเป็นมัสยิดเก่าแก่ที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การสร้างเมืองสงขลาและเคยมีฐานะเป็นมัสยิดกลางประจำจังหวัดสงขลา ศาสนสถานแห่งนี้จึงทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์รวมจิตใจ แหล่งสืบทอดอัตลักษณ์ และหลักฐานทางกายภาพของการดำรงอยู่ของชุมชนมุสลิมในเมืองพหุวัฒนธรรม พิธีกรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นภายในมัสยิดและกิจกรรมวัฒนธรรมรอบพื้นที่ เช่น ตลาดอาหารฮาลาลและการนำชมมัสยิด ล้วนเป็นกระบวนการผลิตซ้ำความทรงจำร่วมที่เชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน และทำให้ชาวไทยมุสลิมมีพื้นที่ในการแสดงตัวตนภายใต้บริบทเมืองเก่าสงขลา ที่ประกอบด้วย ความหลากหลายทางศาสนา ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม

อภิปรายผล

ในยุคดิจิทัลความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลาถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อออนไลน์อย่างกว้างขวาง ภาพถ่ายมุมอาคารเก่า ร้านอาหาร ศาลเจ้า ถนนนางงาม และโรงสีแดง ฯลฯ ถูกเผยแพร่บนแพลตฟอร์มต่าง ๆ ทำให้ภาพจำของเมืองถูกกำหนดโดยสายตาของนักท่องเที่ยวและผู้ใช้สื่อร่วมกับเสียงของคนในพื้นที่ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมช่วยทำให้เมืองเก่าสงขลาเป็นที่รู้จักและสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน ดังที่ Assmann, J. อธิบายไว้ในงานศึกษาเรื่อง Cultural Memory and Early Civilization ว่าความทรงจำทางวัฒนธรรมต้องอาศัยสื่อภายนอก เช่น ตัวอักษร ภาพ วัตถุ พิธีกรรม และสถาบัน เพื่อข้ามช่วงชีวิตของคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง (Assmann, J., 2011) แต่ขณะเดียวกันก็อาจทำให้ความทรงจำบางชุดถูกเลือกนำเสนอซ้ำมากเป็นพิเศษ เช่น ภาพอาคารสวยงาม ร้านเก่า อาหารอร่อย และวิถีเมืองที่เชื่องช้า ขณะที่ประเด็นปัญหาเมือง เช่น ค่าครองชีพ การเปลี่ยนมือของอาคาร ความเปราะบางของชุมชน หรือผลกระทบจากการพาณิชย์ อาจถูกกล่าวถึงน้อยกว่า ดังนั้น การจัดการความทรงจำในเมืองท่องเที่ยวต้องพิจารณาให้รอบด้าน ไม่ควรทำให้เมืองกลายเป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งที่คนท้องถิ่นเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของฉาก แต่ควรให้ชุมชนเป็นผู้ร่วมกำหนดเรื่องเล่า ร่วมเลือกสัญลักษณ์ และร่วมตัดสินใจว่าการอนุรักษ์ควรรับใช้ชีวิตของคนในพื้นที่อย่างไร

อัตลักษณ์เมืองเก่าสงขลาเกิดจากการทับซ้อนของหลายวัฒนธรรม ทั้งวัฒนธรรมไทย จีน และมุสลิม ความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลา จึงไม่ควรถูกทำให้เป็นเรื่องเล่าของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น หากควรมองเป็นพื้นที่ที่ผู้คนหลายกลุ่มมีส่วนร่วมสร้างและสืบทอดความหมายของเมือง

ความเป็นพหุวัฒนธรรมของเมืองเก่าสงขลาปรากฏทั้งในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อาหาร ภาษา รูปแบบบ้านเรือน และการค้า การอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมต่าง ๆ มิได้หมายความว่าปราศจากความแตกต่างหรือความตึงเครียด แต่หมายถึง ความสามารถของเมืองในการจัดวางความแตกต่างให้อยู่ในพื้นที่ร่วมกันได้ การศึกษาความทรงจำร่วมจึงควรมองเห็นทั้งความกลมกลืนและความหลากหลายภายในเมือง อัตลักษณ์มิใช่สิ่งตายตัวแต่เป็นกระบวนการที่ถูกสร้างและต่อรอง เมืองเก่าสงขลาจึงเป็นพื้นที่ที่อัตลักษณ์ถูกสร้างผ่านการเล่าอดีตซ้ำ ขณะเดียวกันก็ถูกปรับ

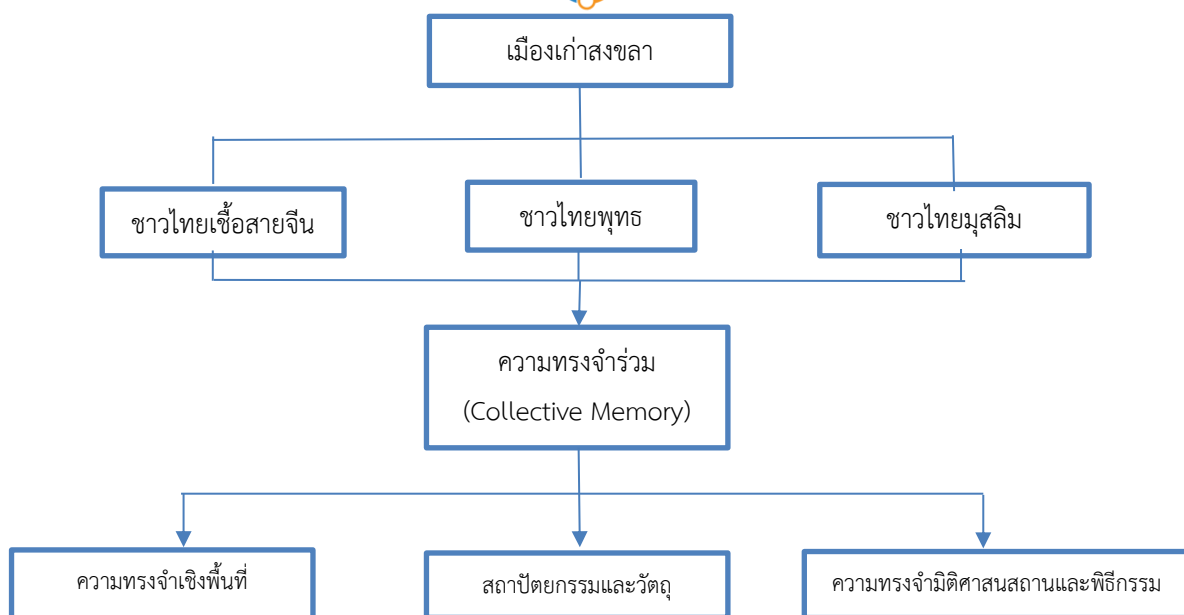
ให้เข้ากับความต้องการของสังคมร่วมสมัย ประเด็นนี้สอดคล้องกับงานศึกษาของ Connerton, P. เรื่อง How Societies Remember ที่ชี้ว่าความทรงจำทางสังคมดำรงอยู่ผ่านการปฏิบัติ พิธีกรรม และการกระทำซ้ำของชุมชน (Connerton, P., 1989)

การอนุรักษ์เมืองเก่ามักเริ่มจากการรักษาอาคาร โบราณสถาน และภูมิทัศน์ แต่การอนุรักษ์ที่มีชีวิตจำเป็นต้องรักษาความทรงจำและความสัมพันธ์ทางสังคมควบคู่กัน หากเมืองเก่ามีเพียงอาคารที่ได้รับการบูรณะ แต่ชุมชนเดิมไม่สามารถดำรงชีวิตได้ ความทรงจำของเมืองย่อมเสี่ยงต่อการกลายเป็นความทรงจำที่ถูกจัดแสดงมากกว่าความทรงจำที่มีชีวิต แนวทางอนุรักษ์เมืองเก่าสงขลาจึงควรพิจารณาสามระดับ ได้แก่ ระดับกายภาพ คือ การดูแลอาคาร ถนน ศาลเจ้า และภูมิทัศน์ ระดับสังคม คือ การสนับสนุนผู้อยู่อาศัย ผู้ประกอบการรายย่อย และกิจกรรมชุมชน และระดับความหมาย คือ การเปิดพื้นที่ให้คนหลายกลุ่มร่วมเล่าอดีตของเมือง

การพัฒนาเมืองเก่าที่เหมาะสมจึงควรใช้ความทรงจำร่วมเป็นฐาน ไม่ใช่ใช้ความทรงจำเป็นเพียงเครื่องมือทางการตลาด กล่าวคือ ต้องถามว่าการพัฒนานั้นช่วยให้คนในพื้นที่ภาคภูมิใจ เข้าใจอดีต และมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นหรือไม่ หากการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์สร้างประโยชน์เฉพาะบางกลุ่ม แต่ทำให้ชุมชนเดิมถูกเบียดขับ ก็ย่อมขัดกับเจตนารมณ์ของการรักษาความทรงจำร่วม

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้สำคัญที่บทความวิจัยนี้เสนอ คือ พื้นที่เมืองเก่าสงขลาเป็นพื้นที่ความทรงจำที่ประกอบสร้างจากความสัมพันธ์ของชุมชนพหุวัฒนธรรม ทั้งชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยพุทธ และชาวไทยมุสลิม ความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ของสังคมพหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลา ถูกประกอบสร้างผ่านกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ พื้นที่ของเมือง ชุมชนพหุวัฒนธรรม เรื่องเล่า พิธีกรรม และปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน และการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของคนสงขลา และความทรงจำร่วมในพื้นที่พหุวัฒนธรรมเมืองเก่าสงขลาปรากฏได้สามรูปแบบ ได้แก่ ความทรงจำเชิงพื้นที่ สถาปัตยกรรมและวัตถุ และความทรงจำมิติตาสถานและพิธีกรรม ซึ่งเป็นการศึกษาที่เปิดพื้นที่ในการนำกรอบแนวคิดความทรงจำร่วม (Collective Memory) มาศึกษาร่วมกับแนวคิดพื้นที่ความทรงจำ (Sites of Memory) เพื่อเป็นแว่นในการมองเมืองเก่าสงขลาในฐานะการสร้างการรับรู้และความทรงจำร่วมของผู้คนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการเปิดมุมมองการทำความเข้าใจ การมีสำนึกหรือความทรงจำร่วม และการร่วมนำความทรงจำทางสังคมมาใช้ต่อยอดในการขับเคลื่อนเมืองเก่าสงขลาสู่เมืองมรดกโลกต่อไป ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 3 ความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลา

สรุปและข้อเสนอแนะ

บทความวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงการรับรู้และความทรงจำร่วมของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่ล้วนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเมืองเก่าสงขลาในมิติต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ได้แก่ ประการแรก การรับรู้และความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลาสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์กับพื้นที่อย่างชัดเจน ผู้คนไม่ได้จดจำเมืองผ่านลำดับเวลาอย่างเดียว แต่จดจำผ่านถนน อาคาร ศาลเจ้า ร้านค้า และรสชาติอาหาร ซึ่งเห็นว่าความทรงจำมักยึดโยงกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น สถานที่ วัตถุ และพิธีกรรม ประการที่สอง ความทรงจำร่วมของเมืองเก่าสงขลาเป็นความทรงจำแบบพหุวัฒนธรรม ไม่ใช่เรื่องเล่าเดียว แม้ภาพจำเมืองท่าและชุมชนชาวจีนในเมืองเก่าสงขลาจะมีความโดดเด่น แต่เมืองยังมีเรื่องเล่าของกลุ่มอื่น เช่น ชาวไทยมุสลิม ชาวไทยพุทธ ผู้ประกอบการรายย่อย เยาวชน นักอนุรักษ์ และคนที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเมือง การศึกษาความทรงจำร่วมจึงควรเปิดพื้นที่ให้ความทรงจำหลากหลายกลุ่มปรากฏอย่างเท่าเทียม ประการที่สาม การอนุรักษ์และการท่องเที่ยวเป็นทั้งโอกาสและความท้าทาย โอกาส คือ ช่วยทำให้เมืองเก่าสงขลาถูกมองเห็นและมีทรัพยากรในการดูแลมรดกวัฒนธรรม ความท้าทาย คือ ความทรงจำอาจถูกทำให้เป็นสินค้าและถูกคัดเลือกจนเหลือเฉพาะภาพที่เหมาะสมกับการบริโภค บทเรียนสำคัญ คือ การจัดการเมืองเก่าต้องให้ชุมชนเป็นเจ้าของความทรงจำ มิใช่เป็นเพียงวัตถุของการจัดแสดง สำหรับข้อเสนอแนะจากงานวิจัยนี้ คือ ควรพัฒนางานวิจัยภาคสนามที่สะท้อนข้อมูลของผู้คนหลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะผู้สูงอายุ เยาวชน ผู้ประกอบการรายย่อย ชุมชนชาวไทยพุทธ ชุมชนชาวไทยมุสลิม และผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเมือง เพื่อเกิดชุดข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสงขลาผ่านความทรงจำร่วมของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่มีมิติรอบด้านมากขึ้น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมการสร้างการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองเก่าสงขลาแบบมีส่วนร่วม โดยให้คนในชุมชนมีบทบาทกำหนดทิศทางเรื่องเล่าเมืองผ่านมิติความทรงจำ เรื่องเล่า ที่มีเรื่องราวมาจากคนในชุมชนอย่างรอบด้าน เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในการมีตัวตนโดดเด่นในประวัติศาสตร์ของชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ประจำปีงบประมาณ 2566 และข้อมูลจากโครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาพื้นที่เมืองเก่าสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

เอกสารอ้างอิง

- คทา นามสมมุติ. (28 มี.ค. 2567). ความทรงจำร่วมของชุมชนเมืองเก่าสงขลา. (สิริธร ถาวรวงศา, ผู้สัมภาษณ์)
 เตชธร ตันรัตนพงศ์. (2566). ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองกับวิถีความเชื่อชุมชนจีนสงขลา. รุสมิแล, 44(2), 82-99.
- นิชากร นามสมมุติ. (2 ส.ค. 2567). ความทรงจำร่วมของชุมชนเมืองเก่าสงขลา. (สิริธร ถาวรวงศา, ผู้สัมภาษณ์)
 พชรพงศ์ กุลกาญจนาชีวิน และอุบลัมภ์ รัตนสุภา. (2559). มรดกร่วมกันสำหรับย่านเมืองเก่าสงขลา: วิธีการอยู่บน
 รากประวัติศาสตร์. ใน การประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัยทางสถาปัตยกรรมและสาขาที่เกี่ยวข้อง
 ครั้งที่ 1. (หน้าที่ 177-202). มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มนัส นามสมมุติ. (28 มี.ค. 2567). ความทรงจำร่วมของชุมชนเมืองเก่าสงขลา. (สิริธร ถาวรวงศา, ผู้สัมภาษณ์)
 ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2547). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองสงขลา พ.ศ. 2385-2472. ใน ดุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตร
 ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2548). ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน: ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร:
 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2553). ระหว่างประวัติศาสตร์กับความทรงจำ: ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ.
 กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เอมอร์ นามสมมุติ. (2 ส.ค. 2567). ความทรงจำร่วมของชุมชนเมืองเก่าสงขลา. (สิริธร ถาวรวงศา, ผู้สัมภาษณ์)
- Assmann, J. (2011). Cultural Memory and Early Civilization. New York: Cambridge University press.
- Connerton, P. (1989). How Societies Remember. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halbwachs, M. (1992). On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. California: University of California Press.
- Ricoeur, P. (2004). Memory, History, Forgetting. Chicago: The University of Chicago Press.